folklor/edebiyat, cilt:20, sayı:77, 2014/1

19. YÜZYIL TÜRKİSTAN ŞAİR ve TARİHÇİLERİNDEN MÛNİS HAREZMÎ (1778-1829) ve ESERİ: FİRDEVSÜ'L-İKBÂL

Hayrullah Kahya*

Giriş

Yaklaşık iki yüz elli yıl süren Türkistan Türklerinin siyasi birliği 16. yüzyılın sonlarına doğru Şıban Hanı Abdullah (1551-1597) ve oğlu Abdülmümin'in (1598) ölümlerinden sonra taht kavgalarına sahne olmuştur. Bu kavgalar sonucunda yıkılan devletin yerini üç müstakil hanlık almıştır: Buhara (Özbek), Hive (Harezm) ve Hokand hanlıkları (Eckmann 1963: 121).

Bu hanlıklardan Buhara (Özbek) Hanlığı'nın idaresi 18. yüzyılın sonlarına doğru Muhammed Rahim Atalık (1753-1758) ile birlikte Mangıt sülalesine geçmiştir. Bu dönemde yönetimi ellerine geçiren emirler, ülkenin gelişmesi için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda tarım alanlarından daha fazla verim alabilmek için sulama sistemlerini düzenlemişler, ülkenin asayişe kavuşması için adalete önem vermişlerdir ve özellikle medreseleri canlandırmışlardır (Saray 1987: 596 vd.). Ancak yapılan ıslahatlar kâfi gelmemiş ve nihayet Hanlık, Emir Muzaffereddin (1860-1886) döneminde Rusların hakimiyeti altına girmek zorunda kalmıştır (1868). Son Buhara hanı Alim zamanında Hanlık Ruslar tarafından resmen ortadan kaldırılmış ve 1920'de yerine Buhara Cumhuriyeti kurulmuştur (Alpargu 2002: 568).

* Yrd. Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Hive (Harezm) Hanlığına 17. yüzyılda meşhur tarihçi hükümdar Ebülgazi Bahadır Han (1643-1663) hükmetmeye başlamıştır. Ebülgazi Bahadır Han döneminde Hanlık her alanda gelişme göstermiş ve parlak bir devir yaşamıştır. Ebülgazi'den sonra oğlu Anuşah Han (1663-1687) da bu parlak dönemi devam ettirmiş, memleketin gelişmesi için bazı imar faaliyetlerine girişmiştir. Ancak bu parlak devir çok uzun sürmemiş, Şir Gazi Han'ın (1715-1728) öldürülmesi ile ülke büyük bir karışıklık içine düşmüştür. Bu kargaşa Kongrat soyundan gelen Muhammed Rahim Han'ın (1806-1825) yönetimi ele geçirip istikrarı sağlamasıyla son bulmuştur. Muhammed Rahim Han'dan sonra yerine geçen oğlu Allah Kulı Han (1825-1842) zamanında da bu istikrar devam etmiştir. Hanlık, genel olarak Kongratlar zamanında idari ve mali işler bakımından gelişmiş ve yeniden bayındır hâle gelmeye başlamıştır (Saray 1998: 168 vd.). Fakat 1860'lı yıllarda Türkmenlerin isyanı gibi bazı olumsuz gelişmeler devletin gücünü iyice azaltmıştır. Bu durumu fırsat bilen Ruslar da Hanlığı 1873'te işgal etmişlerdir. Bir süre Rus hakimiyeti altında varlığını sürdüren Hive Hanlığı, 1920'de resmen ortadan kaldırılmış; yerine Harezm Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Alpargu 2002: 571). 1924'te de bu devlete tamamen son verilip toprakları Harizm, Özbekistan, Türkmenistan ve Kara Kalpakistan arasında paylaştırılmıştır (Saray 1998: 170).

Şahruh ibn Aşur Kul (1700-1721) tarafından kurulduğu kabul edilen Hokand Hanlığı ise İrdan Bey (1760-1778) zamanında tam bir devlet hâline gelmiştir. Özellikle Çinlilerin tasallutlarıyla uğraşmak zorunda kalan İrdan Bey, bu yüzden ülkeyi tam bir birliğe ve istikrara kavuşturamamıştır. Ülkeyi Çin tasallutundan kurtarmak Âlim Han'dan (1795-1809) sonra yerine geçen kardeşi Ömer Han (1810-1822) zamanında ancak mümkün olabilmiştir. Adaletiyle ve sanatkârlara değer vermesiyle bilinen Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali (Madali) Han (1822-1842) zamanında hanlık en parlak devrini yaşamıştır. Madali Han'dan sonra gelen hanlar ülkedeki gelişmeyi devam ettirmek ve istikrarı korumak için birçok imar faaliyetleri yapmalarına rağmen hanlık bir daha eski parlak günlerine dönememiştir. Birçok kez Buhara Hanlığı ile savaşmak zorunda kalmış, bu yüzden zaman zaman bağımsızlığını kaybetmiştir (Saray 1987: 611 vd.). Buhara Hanlığı ile yaptığı savaşlar ve sonrasında taht kavgaları gibi birçok olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalan hanlık, fırsattan istifade eden Ruslar tarafından 1868'de kısmen işgal edilmiştir. Hokand Hanı Hudayar'ın bir isyan ile tahttan indirilmesinden sonra durumu bahane eden Ruslar 1876'da hanlığı bütünüyle istila ederek ortadan kaldırmışlardır (Barthold 1998: 556). Böylece Hokand Hanlığı, Rusya'nın idaresindeki Türkistan vilayetine "Fergana Oblastı" olarak dahil edilmiştir (Alpargu 2002: 574).

Bu gelişmeler, Orta Asya Türklerinin sadece siyasi ve iktisadi bakımdan değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da bir gerileme ve çöküş dönemine girmelerine sebep olmuştur*.

Orta Asya Türk hâkimiyetinin 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı itibarıyla tamamen Rusların eline geçmesinde Amuderya'nın 1576'da yatağını değiştirip Hazar

* 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyıl Orta Asya Türklerinin siyasi, sosyal, ekonomik durumları hakkında daha fazla bilgi için bk. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Batı ve Kuzey Türkistan*, c.1, İstanbul 1981; Eugene Schuyler, *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, (*çev*. Firdevs Çetin, Halil Çetin), İstanbul 2007; Sebahattin Şimşir, *Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler*, İstanbul 2009; Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1993.

Denizi yerine Aral Gölü'ne dökülmeye başlaması (Özaydın 1997: 219) gibi doğal olayların yanı sıra hanlıkların kendi aralarındaki menfaat çatışmaları yüzünden Ruslar karşısında birlik olamamaları; Rusya karşısında eğitim, teknoloji ve askerlik bakımından geri kalmış olmaları; uzun süren savaşlardan dolayı ekonomilerinin zayıflamış ve halklarının fakir düşmüş olması; hanların kötü idareleri; Safevîlerin ve Rusların, hanlıklar ile Osmanlı Devleti arasındaki irtibatı* engellemeleri (Alpargu 2002: 575) gibi nedenler büyük rol oynamıştır.

Aslında bu coğrafyalarda görülen istikrarsızlık, gerileme ve çöküş Batı medeniyetinin etkisi ile tüm Doğu kültür ve medeniyet merkezlerinde yaşanan bir gelişmedir. Aynı dönemlerde Osmanlı, Azeri ve hatta İran edebiyatlarında da yeni hayatın gerekleri ve Batı medeniyetinin etkisiyle genel bir gerilemenin söz konusu olduğu görülmektedir. Böylece 19. yüzyılın ortalarına kadar Çin sınırından İran sınırına bütün Orta Asya Türkleri tarafından kültür dili, edebî dil ve devlet dili olarak kullanılan Çağatay dili ve edebiyatı (Köprülü 1988: 318 vd.) yerini Özbek dili ve edebiyatına bırakmıştır.

Orta Asya'daki Türk dilinin son dönemi hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Hatta bu dönem sanatçılarının tam bir listesi dahi henüz çıkarılamamıştır. Bu döneme ait bilgi ve belgelerin daha çok Sovyet Rus hâkimiyetinde olan bölgelerde kalması, uzun yıllar boyunca bu belgelere ulaşmayı imkânsız kılmıştır**. Bununla birlikte dönem hakkındaki bilgiler yapılan yeni araştırma ve yayınlarla artmaktadır.

Bu çalışmada önce dönemin önemli tarihçisi ve şairi *Mûnis Harezmî* ve eseri *Firdevsü'l-ikbâl* ele alınacaktır.

1. Mûnis Harezmî (1778-1829)

Hive (Harezm) Hanlığı'nın en önemli tarihçi ve şairlerinden olan Mûnis hakkındaki bilgiler daha çok kendi eserlerinden elde edilmektedir. Yazar en önemli eseri olan *Firdevsü'l-ikbâl****'de (kısaltması Fİ) kendisini şu şekilde tanıtmaktadır: *Şîr Muĥammadu'l-mulaḳḳab bi'l-Mūnıs* (4b/4). Buradan yazarımızın asıl adının *Şir Muhammed*, lakabının ise *Mûnis* olduğu anlaşılmaktadır. Harezm yakınlarındaki *Kıyat* köyünde dünyaya geldiği için**** *Mûnis Harezmî* olarak da bilinir. Şeceresinden anlaşıldığı kadarıyla***** asil bir soydan gelen Mûnis Özbekler'in *Yüz* adlı kabilesine mensuptur. Ataları devlet hizmetinde bulunan üst düzey memurlardandır.

* Osmanlı Devleti ile hanlıklar arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875),* Ankara 1994.

** Bu dönemle ilgili en derli toplu ve geniş çalışma Macar Türkolog Eckmann tarafından yapılmıştır. bk. János Eckmann, "Çağataycanın Son Devri (1800-1920)", TDAY Belleten, 1963 Ankara, s. 121-156. Ayrıca bk. Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 6/1, 2011, s. 1782-1788.

*** *Firdevsü'l-ikbâl*'in Türkiye'deki tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 82 numaradadır. Bu çalışmada verilen varak numaraları bu nüshaya göredir. Fuat Köprülü, bu nüshayı Âgehî'nin yazmış olduğunu iddia etmektedir (1988: 321).

**** Mûnis, kendi doğum tarihini şöyle belirtir: *Ve İt yılı āftāb-ı Óālam-tāb Ĥaml burcıġa taĥvīl ḳılġanda nav-roz küni panc-şanba śubĥıda faḳīrnıñ vılādatı vuḳūÓ tapıp durur* (Fİ 82a/12-13). Bu tarih miladi 19 Mart 1778'dir (İnan 1933:17). Ancak Bregel, Barthold'un daha önce belirttiği gibi, bu tarihin çevirme tablosunda bir gün önce ya da bir gün sonraya da denk gelebileceğini ifade ederek sözü geçen tarihin 20 Mart olabileceğini de söylemektedir (1988: 3).

***** Mûnis, Fİ'de kendi şeceresini şu şekilde vermektedir: *ÓAvaż Mīr-āb ibn Şīr Muĥammad Mīr-āb ibn Éşim Biy Mīr-āb ibn Ĥasan Ḳulı Atalıḳ ibn Oraż Muĥammad Bekevül ibn Davlat Biy ibn Gerāy Biy ibn Muĥammad Cān Śūfī Biy-i Yüz* (156a/9-11). Bu şecereden de atalarının mir-ablık, beylik ve atalık gibi önemli görevlerde bulunmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Mûnis'in eğitimi hakkında kesin bilgiler yoksa da kendisi zaman zaman *Firdevsü'l-ikbâl*'de "üstad" olarak nitelediği kişilerden* bahseder. Ancak bu ifadeyi saygı amacıyla mı kullandığı yoksa gerçekten bu şahıslara talebelik mi yaptığı, talebelik yaptıysa onlardan ne tür bir eğitim almış olduğunu açık değildir. Bununla birlikte kendisi gençliğinden beri ilim meclislerinde bulunmaktan hoşlandığını, özellikle şiir ve tarihe meraklı olduğunu açıkça ifade etmektedir (Fİ 4b/12 vd.).

Cumahoca ise Mûnis'in önce köy mektebinde, sonra Hive Medresesi'nde okuduğunu**; küçük yaşlardan itibaren hattatlık yaptığını belirtmektedir (2006: 429). Eserlerinden Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır***. Ayrıca eserlerinde tarih, edebiyat gibi bilimler ile siyer, tefsir, Kur'an ve hadis gibi dinî ilimlere atıflar yapmasından eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mûnis, Hive hanlarından El Tüzer Han (1804-1806) ve kardeşi Muhammed Rahim Bahadır Han (1806-1825) ile Allah Kulı Han zamanlarında yaşamış ve baba mesleği olan mir-ablık**** görevinin yanında hanların seferlerine ve av partilerine katılmıştır. Yeğeni ve talebesi Âgehî'nin (1809-1874) bildirdiğine göre bu seferlerden birinde orduda baş gösteren salgın bir hastalığa (bazı kaynaklara göre veba) yakalanmış ve bu hastalıktan kurtulamayarak 1829'da ölmüştür (Bregel 1988: 7). Görevini ise Âgehî devralmıştır.

Mûnis'in bir divanı vardır: *Mûnisü'l-uşşak*****. Bundan başka arkasında El Tüzer Han'ın emriyle başladığı fakat tamamlayamadığı *Firdevsü'l-ikbâl* adlı bir tarih kitabı ile Muhammed Rahim Bahadır Han'ın emriyle başladığı, fakat bitiremediği *Ravzatu's-safa Tercümesi* adlı bir başka tarih kitabı bırakmıştır. Ayrıca Cumahoca, Mûnis'in divanının ikinci kez dizilmesi sırasında divanın en sonuna *Sevad-ı Talim******* adlı bir manzume eklediğini, Harezm'in su yolları hakkında *Arneler* adlı bir kitap yazdığını, soyu hakkında *Dibaçe* adlı başka bir eserinin daha olduğunu kaydetmektedir (2006: 429).

2. *Firdevsü'l-ikbâl*

El Tüzer Han tahta geçtikten******* bir süre sonra hanlığın tarihini yazdırmak istemiştir********.

* Örneğin *Seyyid İşen Hoca*'yı "üstadı" olarak nitelendirmektedir (Fİ 80a/15 vd.).

** Eckmann da Mûnis'in eğitimini Hive Medresesi'nde tamamlandığını ifade etmektedir (1963: 123).

*** Nitekim aşağıda da belirttiğimiz gibi *Ravzatu's-safa*'yı Farsçadan Çağataycaya çevirmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca *Firdevsü'l-ikbâl*'de Farsça manzumeleri vardır.

**** Eckmann, Mûnis'in 1800 yılında babasının ölümü üzerine Avaz Inak tarafından saray hizmetine alındığını ifade etmektedir (1963:121). Cumahoca da Mûnis'in mir-ablık hizmetinden önce fermancılık vazifesiyle görevlendirildiğini belirtmektedir (2006: 429).

***** Eckmann gazeller, muhammesler, müstezatlar ve rübailerden oluşan divandaki kimi beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla Mûnis'in Nevaî'yi kendine üstat olarak gördüğünü, dolayısıyla ona ve eserlerine çok değer verdiğini belirtmektedir. Divanda klâsik edebiyatın ortak konuları yanında ehil insanların ya da şairlerin gereken değeri göremedikleri gibi sosyal konulara da yer verildiğini vurgulamaktadır (Eckmann 1963: 123-124). Tekin ise Munirov'dan naklen bu divanın Özbekistan'da beş yazma, altı da taş basma nüshası olduğunu ifade etmektedir (2011: 1784).

****** *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)* "Munis" maddesinde (c. 15/2, s. 165) bu eserin bir ders kitabı olduğu ifade edilmektedir.

******* El Tüzer'in tahta geçişi yeni bir hâdisedir. Çünkü o zamana kadar Harezmliler Cengiz soyundan olmayan hiç kimseyi han olarak tanımamaktadırlar ve böyle bir durum Harezm'deki Türk boyları tarafından bile uğursuzluk kabul edilmektedir. Ancak El Tüzer, dedesi Muhammed Emin Inak'ın Temir Gazi'yi öldürüp yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk kez kendinden önceki hanı tahttan indirmiş ve han olarak tahta oturmuştur. El Tüzer, hükümdarlığı döneminde ülkede tam bir diktatörlük kurmuştur (Togan 1977: 255). El Tüzer'in han olmasıyla Hive Hanlığı'ndaki Cengiz soyunun hâkimiyeti sona ermiştir.

******** Böylece muhtemelen kendi idaresinin meşruiyetini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Bunun için kendisine görev verilen Mûnis, hanlığın tarihini yazmak için işe koyulmuştur*. Mûnis, kitabına başladığında bahar mevsimi olduğunu belirtir. Bu bahar mevsiminin "ikbal sahib-kıranı" olarak nitelediği El Tüzer ile süslenmiş olduğundan hareketle yazacağı kitaba *Firdevsü'l-ikbâl* adını verdiğini ifade eder (Fİ 9b/4). Mûnis, kitabını bir mukaddeme, beş bap ve bir hâtimeye ayırarak yazmayı planlamıştır. Mukaddeme'de El Tüzer Han'ın övgüsü ve kazanmış olduğu bazı başarılardan, birinci bapta Hz. Adem'den Hz. Nuh dönemine kadar olan olaylardan, ikinci bapta Hz. Nuh'un oğlu Yafes'ten Konratlara kadar hüküm sürmüş Moğol padişahlarından, üçüncü bapta Ebülgazi Bahadır Han'ın soyu olan Korlas padişahlarından, dördüncü bapta El Tüzer Han'ın atalarından, beşinci bapta El Tüzer'in doğumundan kitabın biteceği tarihe kadar olan olaylardan, hatime bölümünde ise El Tüzer Han zamanındaki meşhur evliyalar, âlimler, beyler, emirler, fazıllar, akıl sahipleri ve ilginç olayları ele almayı düşündüğünü belirtmektedir (Fİ 9b/8 vd.).

Ancak her şey planladığı gibi olmamıştır. İlk sorun El Tüzer'in 1806'da öldürülmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Mûnis, El Tüzer'in fermanı üzerine telif etmeye başladığı *Firdevsü'l-ikbâl*'in yazımına El Tüzer Han'ın katlinden sonra uzun süre ara verdiğini, hatta bu işi terk ettiğini belirtmektedir (Fİ 66a/3 vd.). Mûnis, El Tüzer'den sonra tahta geçen Muhammed Rahim Bahadur Han'dan kendi dönemini de ekleyerek kitabı tamamlama emrini alınca tekrar işe koyulmuştur (Fİ 66a/11 vd.). Ancak bu eseri bitiremeden Muhammed Rahim Han, Mûnis'e Mirhand'ın Farsça *Ravzatu's-safa* adlı tarih kitabını Çağataycaya tercüme etmesini emretmiştir. Bu yüzden *Firdevsü'l-ikbâl*'i yarıda bırakan Mûnis, *Ravzatu's-safa*'nın tercümesini de bitirememiş, onun yalnızca birinci bölümünü ve ikinci bölümünün bir kısmını tamamlayabilmiştir (Eckmann 1963: 123).

Munis, Harezm'de hüküm süren Hive hanları tarihi ile ilgili olarak *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terakime*'nin yazarı Ebülgazi Bahadır ibn Arab Han dönemine kadarki olayların daha önceki kaynaklarda mevcut iken bu dönemden sonraki bilgilerin ilk olarak kendi araştırma ve gözlemleri sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir (Fİ 156a/11-17).

Mûnis, El Tüzer Han'ın ve saltanatının yedinci yılına kadar Muhammed Rahim Bahadur Han'ın dönemini anlattıktan sonra yukarıda belirtilen sebepten dolayı eserine ara verince 1813-1825 yıllarını kapsayan bölümler Muhammed Rahim Bahadur Han'dan sonra han olan Allah Kulı'nın emriyle Âgehî tarafından tamamlanmıştır. Ancak Âgehî amcasının başlangıçta planladığı hâtime bölümünü hiç yazmamış, beşinci babı da ikiye bölerek birinci bölümünü El Tüzer Han'a, ikinci bölümünü ise Muhammed Rahim Han'a ayırmıştır.

Orta Asya Türk tarihinin özellikle Rus işgalinden önceki son dönemi hakkında tarihî kaynaklar yetersizdir. Bundan dolayı *Firdevsü'l-ikbâl*'in 19. yüzyıl Orta Asya Türk dili ve tarihi konusundaki değerinin çok yüksek olduğu konusunda araştırmacılar görüş birliği içindedirler.

* El Tüzer'in 1804-1806 yılları arasında hüküm sürdüğü bilindiğine göre Mûnis, eserine bu yıllar arasında başlamış olmalıdır. Ancak eserine El Tüzer'in hükümdar olmasından belli bir süre sonra başladığı için başlama tarihi büyük ihtimalle 1804'ün sonları ya da 1805 yılının başlarıdır. Çünkü kendisinin de eserinde belirttiği gibi (Fİ 66a/3 vd.) El Tüzer öldürüldüğünde yaklaşık 65 varak yazmıştı. Bu kadar çalışma kanatimize göre bir yıla yakın bir süre almış olmalıdır.

Firdevsü'l-ikbâl'in dokuz yazması bulunmaktadır. Bunların ikisi Leningrad'daki, beşi Taşkent'teki, biri Helsinki'deki ve biri de İstanbul'daki kütüphanelerdedir*.

Eserden ilk olarak Vámbéry söz etmiştir. Ancak Vámbéry'nin verdiği bilgilerde yanlışlıklar vardır (İnan 1933: 18). Eser üzerinde ilk çalışma Rus oryantalist A.L. Kuhn tarafından yapılmıştır (1873). Ondan sonra A. Amirkhan'yantz'ın eserle ilgili küçük çalışmaları varsa da eser üzerindeki ilk ciddi çalışma Barthold'a aittir. Barthold, *Firdevsü'l-ikbâl*'in küçük bir bölümünü yayımlamıştır. Rusya'da ise Samoyloviç'ten başka P. P. Ivanov, A. K. Borovkov ile Z. Aksakov, Gulanov, Munirov, Yudin gibi bilim adamları da eser üzerinde çalışmışlardır. Ayrıca Eckmann, Köprülü ve Hofman'ın da bu konuda çalışmaları olduğunu belirtmek gerekir (Bregel 1988: 36 vd.). Türkiye'de ise 1909'da Necip Asım** ve 1933'te Abdülkadir İnan*** eserle ilgili küçük makaleler yayımlamışlardır.

Hem içerik hem de dil bakımından çok önemli bir eser olan *Firdevsü'l-ikbâl* üzerinde en kapsamlı çalışma Yuri Bregel tarafından yapılmıştır. Bregel, Leningrad'taki iki nüshanın (C ve E nüshaları) edisyon kritiğini yaparak eseri önce Arap harfli Çağatayca olarak****, sonra da İngilizceye tercüme ederek***** yayımlamıştır.

Henüz *Firdevsü'l-ikbâl*'in herhangi bir nüshasının tamamının transkripsiyonlu metni toplu olarak yayımlanmış değildir. Ancak Türkiye'de yakın zamanda yapılan doktora tezleri ile eserin -Bregel'in görme imkânı bulamadığı- İstanbul nüshasının transkripsiyonlu metni araştırmacıların istifadesine sunulmuştur******.

2.1. Dil ve üslup özellikleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mûnis, *Firdevsü'l-ikbâl*'in 1813 yılı olaylarını anlatırken eserine ara vermek zorunda kalmış ve bir daha çalışma fırsatı bulamamıştır. Eseri bitirmek Mûnis'in ölümünden sonra Agehî'ye düşmüştür. Bu bakımdan yaptığımız çalışmada Mûnis'in bizzat yazmış olduğu, eserin beşinci babına kadar olan bölümünün dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır*******.

* Bu nüshalar hakkında bilgi için bk. Yuri Bregel, *Şir Muhammed Mirab al-mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Rıza Mirab al-mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi*, E. J. Brill, Leiden, s. 43-44, 1988.

** Necip Asım, "Firdevsü'l-ikbâl 1", *Türk Derneği*, S. 2, İstanbul, s. 68-71, 1328; a.mlf., "Firdevsü'l-ikbâl 2", *Türk Derneği*, S. 3, İstanbul, s. 81-85, 1328. Necip Asım, bu makale serisinin ilkinde Şibanlılar zamanından beri Orta Türk tarihinin kısa bir özetini yapmış, ikincisinde de *Firdevsü'l-ikbâl*'in bu çalışmaya da esas alınan ve şu anda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nu: T 82'de bulunan nüshanın yüzeysel bir tanıtımını yapmıştır. Bu yazısında sözü geçen nüshanın devamındaki Agehî'nin *Riyazü'd-devle* ve *Zübdetü't-tevarih* adlı kitapları hakkında da kısa bilgiler vermektedir. Yazar bu nüshanın nerede bulunduğunu belirtmemiş, "elimizdeki nüsha" (s. 85) demekle yetinmiştir.

*** Abdülkadir [İnan], "XIX-uncu Asır Türkistan şair ve tarihçilerinden Şir Mehmet Munis 1778-1829", Azerbaycan Yurt Bilgisi, c. 2, S. 13, İstanbul, s. 17-20, 1933. İnan, bu makalesinde Firdevsü'l-ikbâl'in İstanbul nüshasına dayanarak Mûnis'in hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Yazar, makalesinin seri şeklinde devam edeceğini belirtmesine rağmen makalenin devamına rastlanmamıştır.

**** bk. Yuri Bregel, *Şir Muhammed Mirab al-mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Rıza Mirab al-mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi*, E. J. Brill, Leiden, 1988.

***** bk. Yuri Bregel, *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, Firdaws Al-iqbāl (History of Khorezm)*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 1999.

****** bk. Hayrullah Kahya, *Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-ikbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010; Sevda Kaman, Firdevsü'l-ikbāl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme (156b-336a)-Dizin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012; R. Şenay Şişman, *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

******* *Firdevsü'l-ikbâl*'in ilk beş bölümünün ses ve şekil bilgisi ile ilgili genel özellikleri tarafımızdan doktora tezi olarak

2.1.2. Belli başlı dil özellikleri

2.1.2.1. Ses bilgisine dayalı özellikler

2.1.2.1.1. Klâsik Çağataycada sık olarak karşılaşılan e > ö değişmesiyle *çöküş, örük*, *ösrük*, *öçkü*, *töşük** şeklindeki kelimeler ile ve a > o değişmesiyle *ocun, osru, oşuk-* şeklindeki kelimelerde görüldüğü gibi kök ünlüsünün gerileyici benzeşmeyle yuvarlaklaşmasına metnimizde rastlanmamaktadır. Bununla birlikte metnimizde eyle (< ET. ayla) kelimesinin hem *eyle* 126b/15 hem de e > ö değişmesi ile *öyle* 129b/16 "öyle" şekline rastlanmaktadır. Benzer şekilde a > o değişmesi ile *Ĥovvā* < *Ĥavvā* "Hz. Hava" 14b/15, *Żoĥĥāk* < *Żaĥĥāk "*Dahhak" 11a/5 gibi sadece özel isimlerde görülen örnekler de bulunmaktadır.

2.1.2.1.2. Klâsik Çağataycada *kivür-* (< E.T. kirgür-) "girdirmek, sokmak" şeklindeki kelime metnimizde her zaman *g > v > y* değişmesi ile *kiyür-* 79b/10 şeklindedir.

2.1.2.1.3. Klâsik Çağataycada hem sadalı hem de sadasız şekilleri olan bazı eklerin metnimizde sadece sadalı şekilleri bulunmaktadır. Bu durum metnimizde ünsüz uyumunsuzluğunun görülmesine yol açmaktadır. Bu uyumsuzluk daha çok hâl ekleri, sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri ve bazı fiilden isim yapım eklerinde görülmektedir. Bu ekler aşağıda tek tek sıralanmıştır:

2.1.2.1.3.1. Yönelme hâli eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde daima *-ġa/-ge* şeklinde olduğundan uyum dışında kalmaktadır: *késmekge "kesmeye" 110b/17, marĥamatġa "merhamete" 10a/4, memleketge "memlekete" 143b/2, tofraķġa "toprağa" 16a/12, tökülmekge "dökülmeye" 133a/5, otġa "ateşe" 16a/16, uruşġa "savaşa" 27a/13, yurtġa "yurda" 33a/17.*

2.1.2.1.3.2. Bulunma hâli eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde daima *-da/-de* şeklinde olduğundan uyum dışında kalmaktadır: *cannatda "cennette" 6a/6, ĥabsda "hapiste" 84b/12, tarafda "tarafta" 126b/14, törtde "dörtte" 40a/7, uruşda "savaşta" 128b/13, üçde "üçte" 58a/1, vaķtda "vakitte" 149b/13.*

2.1.2.1.3.3. Ayrılma hâli eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde daima *-dın/-din* şeklinde olduğundan uyum dışında kalmaktadır: *çābüklikdin "çabukluktan" 127b/9, bahıştdın "cennetten" 15a/10, bolmasdın "olmazdan" 143a/8, ħalāyıķdın "yaratıklardan" 84a/11, raǾfatdın "yükseklikten" 5b/1, susızlıķdın "susuzluktan" 47b/12, Ürgençdin "Ürgenç'ten" 52b/16.*

2.1.2.1.3.5. Bildirme eki

Bildirme eki metnimizde genellikle *-dur/-dür* şeklinde olduğundan uyum dışında kalmaktadır: *artuķdur "fazladır" 141a/4, kérekdür 8b/8, ķıyāmatdur "kıyamettir" 9b/1, saǾādatdur "saadettir" 5b/8, yoķdur "yoktur" 153b/7.*

Metinde *-tür* şeklinin görülmesi çok nadirdir: *köptür "çoktur" 95b/9.*

hazırlanmıştır. Burada bilhassa bu özelliklerin Klâsik Çağataycadan farklılık gösteren hususiyetleri yeniden gözden geçirilerek ele alınmıştır. Böylece son dönem Çağataycada bir esere göre son dönem Çağataycasının dil bakımından Klâsik Çağataycadan belli başlı ne gibi farklılıklar gösterdiği ortaya konmuş olacaktır. Buna ek olarak *Fîrdevsü'l-ikbâl*'e göre Mûnis'in üslup özellikleri, bu çalışmayla ilk kez söz konusu edilmektedir.

* Çalışmada verilen tüm örnekler alfabetik sıralanmıştır.

2.1.2.1.3.6. *-ġaça/-geçe* eki

Yönelme hâli eki ile eşitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, metnimizde her zaman *-ġaça/-geçe* şeklinde olduğundan uyum dışındadır: *çaḳġaça "çağa kadar, zamana kadar" 24b/2, ḳıyāmatġaça "kıyamete kadar" 15a/12.*

2.1.2.1.3.7. Mutlak gelecek zaman eki

Fiil kök veya gövdelerine *-ġu/-gü* gelecek zaman sıfat-fiil eklerinden sonra iyelik ekleri getirilerek teşkil edilen bu ekin başındaki *ġ/g*, metinde her zaman sadalı olduğundan uyum dışındadır: *aytġusı dururlar "söyleyeceklerdir" 43a/14, çıḳġusı "çıkacaktır" 123b/19, tapġusı durur "bulacaktır" 9b/16, tutġum durur érdüm "tutacaktım" 26b/14.*

2.1.2.1.3.8. Gelecek zaman eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna tabi bu ek metnimizde daima *-ġay/-gey* şeklinde olduğundan uyum dışındadır: *çıḳġay men "çıkayım, çıkacağım", örgetgey "öğrete" 22b/14, tapġay "bulacak, bula, bulur" 131b/12, yétüşgey "yetişe" 28b/4.*

2.1.2.1.3.9. İkinci şahıs emir eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde daima *-ġıl/-gil* şeklinde olduğundan uyum dışındadır. Metnimizde uyum dışı kullanılan bir örneğe rastlanmıştır: *çékgil "çek" 13b/12.*

Ancak metinde geçen manzumelerde kafiye zorunluluğundan dolayı nadiren *-gül* şekline de rastlanmaktadır: *töngül "dön" 96a/3.*

2.1.2.1.3.10. *-ġan/-gen* eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde daima *-ġan/-gen* şeklinde olduğundan uyum dışındadır: *aḳġanı "akanı" 154b/13, éşitgen "işiten" 26a/7, ḳaçġan "kaçan" 59b/6, kétgen "giden" 45a/1, yaratġan "yaratan" 26a/2.*

2.1.2.1.3.11. *-ġu/-gü* eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu sıfat-fiil eki, metnimizde daima *-ġu/-gü* şeklinde olduğundan uyum dışındadır. Bu ek metnimizde, Klâsik Çağataycada olduğu gibi, kendisinden sonra genellikle *dék* edatını alır: *soraşġu dék "karşılıklı soruşacak gibi" 57b/15, yapuşġu dék "yapışacak gibi" 54a/2.*

2.1.2.1.3.12. *-ġuluḳ/-gülük* eki

-ġu/-gü sıfat-fiil ekinden türemiş bir sıfat-fiil ekidir. Metnimizde ekin *-ḳuluḳ/-külük* şekline rastlanmaz. Tek örneği vardır*: *bolġuluḳ durur "olacaktır" 148b/1.*

2.1.2.1.3.13. *-ġuçı/-güçi* eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna tabi olan bu ek, metnimizde her zaman *-ġuçı/-güçi* şeklinde olduğundan uyum dışındadır. Metnimizde toplam iki kez geçen bu ekin uyum dışına çıkmış tek örneği vardır: *yaḳġuçı "yakıcı, yakacak olan, yakan" 10a/10.*

2.1.2.1.3.14. *-ġalı/-geli* eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde her zaman *-ġalı/-geli* şeklinde olduğundan uyum dışındadır: *çıḳġalı "çıkmak için" 148b/13, étgeli "etmek için, etmek amacıyla" 154b/6, ötgeli "geçmek için, aşmak için" 33b/4.*

2.1.2.1.3.15. *-ġu(n)ça/-gü(n)çe* eki

* Metinde tek örneği bulunmasına rağmen diğer eklerdeki uyumsuzluğa kıyasla bu ekin de büyük ihtimalle uyum dışı olduğu kanaatindeyiz.

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna uyan bu ek metnimizde her zaman *-ġu(n)ça/-gü(n)çe* şeklinde olduğundan uyum dışındadır. Metnimizde fazla örneği olmayan bu ekin uyum dışına çıkmış iki örneğine rastlanmıştır: *ötgünçe "geçince" 127b/1, yétgünçe "yetince, ulaşınca"*.

2.1.2.1.3.16. *-ġaç/-geç* eki

Klâsik Çağataycada genel olarak ünsüz uyumuna tabi olan bu ek metnimizde her zaman *-ġaç/-geç* şeklinde olduğundan uyum dışındadır: *ḳaytġaç "geri dönünce" 14a/11, tapġaç "bulunca, bulduğunda" 28b/4, yétgeç "yetişince, ulaşınca" 45b/5*.

2.1.2.1.3.17. *-ġanda/-gende* eki

-ġan/-gen sıfat-fiil eki ile *-da/-de* hâl ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, metnimizde her zaman *-ġanda/-gende* şeklinde olduğundan uyum dışındadır*: çapġanda "yağmaladığında" 68a/8, çıḳġanda "çıktığında, çıktığı zaman" 27a/2, tapġanda "bulduğunda, bulduğu zaman" 96b/6, uruşġanda "savaştığında, savaştığı sırada" 86a/7, yétüşgende "yetiştiğinde, yetiştiği zaman" 20a/15*.

2.3.2.1.2.18. *-ġun/-gün* eki

Genellikle fiilin bildirdiği faaliyeti ifade eden *-ġun/-gün* ekinin Klâsik Çağataycada sadasız şekilleri de varken metnimizde sadece sadalı şekillerine rastlanmıştır. Bu durumda ekin uyum dışı kaldığı görülmektedir: *çapġun "çapul" 37a/2, uççun "kıvılcım" 33a/3*.

2.1.2.1.4. Metinde Kıpçak etkisinden dolayı bir kelimede bugünkü Tatar, Başkurt, ve Kazakçada olduğu gibi ön sesteki *ayın* sesinin yerine */ġ/* sesinin getirildiği görülmektedir: *ġār (< Ar. Ġār) "ar, utanma duygusu" 126b/12*.

2.1.2.1.5. Metnin bir özelliği de *dur-* (< tur-) yardımcı fiilinin üçüncü şahıs çekiminin *durur* şeklinde olmasıdır. Ancak az sayıdaki örneklerde bu fiilin son hecesinin düşürüldüğü görülmektedir: *barıpdurlar "varmışlardır, gitmişlerdir" 16b/10, bāzūsıdındur "pazusundandır" 5b/13, ġamdur "gamdır" 19a/13, işidür "(onun) işidir" 110a/4, nédür "nedir" 13b/11, žafardur "zaferdir" 12b/12*.

2.1.2.2. Şekil bilgisine dayalı özellikler

2.1.2.2.1. Aitlik eki Klâsik Çağataycadan farklı olarak metnimizde her zaman sadalı şekildedir: *avvalġı "evvelki" 76a/2, burungı "önceki" 101a/9, soñraġı "sonraki" 77a/12*.

2.1.2.2.2. Geçişli fiiller yapan *+da-/+de-/+ta-/+te-* eki Klâsik Çağataycada genellikle sadalı şekliyle görülürken metnimizde bu ekin sadasız şekilleri de kullanılmaktadır: *iste- "istemek" 15b/12, yan-ta-ş- "yan yana gelmek" 7a/11*.

2.1.2.2.3. Fiilden fiil yapan *-a-/-e-* ekinin metnimizde eklendiği kelimenin anlamını değiştirmediği de olur. Böylelikle bir genişleme olayının meydana geldiği anlaşılmaktadır: *sor-a-ş- "soruşmak" 57b/15*.

2.1.2.2.4. Metnimizde Arapça olmayan bazı kelimelere Arapça çokluk ekleri getirildiği görülmektedir. Fakat bu durumun örneği çok değildir: *bélekāt "hediyeler" 41b/2, soyurġalāt "ihsanlar, hediyeler" 113b/8, tansuḳāt "kıymetli şeyler" 41b/2*.

2.1.2.2.5. Metnimizde Klâsik Çağataycada ilgi hâli eki ile yardımcı ses olarak yuvarlak ünlü de alabilen birinci çokluk şahıs iyelik ekinin her zaman düz ünlülü oldukları görülmektedir. Bu ekler aşağıda ele alınmıştır:

2.1.2.2.5.1. Birinci çokluk şahıs iyelik eki, ünsüz ile biten kelimelerden sonra

+mız/+miz, ünlüyle biten kelimelerden sonra ise *+ımız/+imiz*'dir: *abamız "babalarımız" 8a/13, amcādımız "dedelerimiz, cedlerimiz" 8b/9, élimiz "ilimiz, yurdumuz" 91b/10, ĥālātımız "hâllerimiz" 8b/10, yurtımız "yurdumuz" 34a/8.*

2.1.2.2.5.2. İlgi hâli eki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, her zaman düz ünlülür: *ħannıñ "hanın" 43a/16, her kimseniñ "her kimsenin, herkesin" 43a/10, ordunıñ "konağın" 45a/2, şaharnıñ "şehrin" 40b/15. Ancak kalıplaşmış olarak bir kelimenin yuvarlak ünlü almış olduğu görülmektedir: munuñ "bunun" 90a/3.*

2.1.2.2.6. Sayıların durumu metnimizde Klâsik Çağataycadaki gibidir. Şu örnekler ise aşırı çokluk ifade etmekte kullanılmışlardır: *miñ tümen 54a/17, tümen miñ 111a/14, miñ miñ yetti yüz ḳırḳ yetti miñ 39b/16, miñ miñ altı yüz miñ 39b/17.*

2.1.2.2.7. Çağataycada *+raḳ/+raġ/+rek* şekillerinde görülen karşılaştırma sıfatlarının metnimizde sadece sadasız şekilleri görülmektedir: *artuḳraḳ "daha fazla, çok fazla" 29b/17, bulandraḳ "daha yüksek, çok yüksek" 14a/15, köprek anbıyā "daha çok enbiya" 22a/14, uluġraḳ "daha büyük" 17b/15.*

Bu ek, nadiren kalınlık incelik uyumu dışına çıkabilir: *kiçikraḳ "daha küçük, küçükçe" 19b/13.*

2.1.2.2.8. Klâsik Çağataycada *biz* şeklindeki birinci çokluk şahıs zamiri metnimizde ekleşerek her zaman *+mız/+miz* şeklinde görülmektedir*: *éşitürmiz "işitiriz" 75b/14, munhazım ḳılġaymız "mağlup edebiliriz" 111a/17, ölermiz "ölürüz" 111b/1, tüşüp dururmız "düşmüşüz" 148b/15.*

2.1.2.2.9. Metnimizde geniş zamanın olumsuzu nadiren fiil kök veya gövdelerine *-man/-men+(zamir kökenli şahıs ekleri)* getirilerek de yapılmaktadır. Aslında bir Azeri Türkçesi özelliği olan bu yapı, Klâsik Çağataycada da görülebilmektedir. Metnimizde sadece birinci tekil şahısta görülen bu yapıya iki örnekte rastlanmıştır: *alman "almam" 26a/3, körmen durur men "görmem" 93b/11.*

2.1.2.2.10. *é(r)-* fiilinin şart çekimi görülen geçmiş zaman ekinden sonra geldiğinde eklendiği fiile zaman anlamı katar: *ḳıldı érse "kılınca, kıldığında" 22a/9, körditer érse "görünce, gördüklerinde" 89b/16.*

Metnimizde *érse* yapısının, Batı Türkçesinde olduğu gibi, tamamen kalıplaşmış biçimlerine de rastlanmaktadır: *kemendi durursa "kemendi ise" 6a/3, yoḳsa "yoksa" 62b/8.*

2.1.2.2.11. *é(r)-* yardımcı fiilinin olumsuz çekimin *é(r)mes* yerine metnimizde nadiren, Batı Türkçesindeki gibi, *dégil* ile yapıldığı görülmektedir: *kerem dégil "kerem değil" 94a/4.*

2.1.2.2.12. Metnimizde *dur-* (< tur-) yardımcı fiilinin geniş zaman çekimli hâlinden sonra sık sık *é(r)-* yardımcı fiilin çeşitli çekimli hâllerinin getirildiği de görülmektedir. Bu tür durumlarda *dur-* (< tur-) yardımcı fiilinin anlama hiçbir etkisi olmamakta, kelime *é(r)-* yardımcı fiilinin bildirdiği anlamı taşımaktadır: *Ǿāzım durur érdük "yola koyulduk" 105b/15, dostı durur érdi "dostu idi" 44b/16, ĥāmıla durur érken "hamile iken" 44b/15, ḳoyar durur érditer "koyardılar" 15b/16.*

* Bu ek Eski Türkçe, Hakaniye ve Harezm Türkçelerinde *+mız/+miz* şeklindedir. Biz Klâsik Çağataycada ekin *biz* şeklinde olmasından dolayı gerek Eski Türkçedeki gerekse Klâsik Çağatay sonraki dönemlerdeki *+mız/+miz*'in zamir kökenli şahıs eki olduğunu düşünüyoruz.

2.1.2.2.13. *bol-* yardımcı fiilinden sonra nadiren *é(r)-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminin getirildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda, *dur-* (< tur-) yardımcı fiilinde olduğu gibi, *bol-* yardımcı fiilin anlama hiçbir etkisi olmamakta, kelime *é(r)-* yardımcı fiilinin bildirdiği anlamı taşımaktadır: *ḳaşıda bolur érdi "huzurunda idi" 92a/4, mulāzamatıda bolur érdüm "devamlı hizmetinde idim" 96a/15, mulāzamatıda bolur érdi "devamlı hizmetindeydi" 152a/10.*

2.1.2.2.14. Çağdaş Kıpçak şivelerinde yan yana bulunan çift *l* ünsüzü *ld* şekline dönüşmektedir. Meselâ Kırgız Türkçesinde *Allah > Alda* şeklindedir. Bu hadise metnimizdeki *al* kelimesinde de görülmektedir. Kelime ek aldığında ikizleşmeye uğramaktadır: *allıda/aldıda, aldıġa/allıġa, allıdın* gibi. Bunlar anlam olarak kendilerinden önce gelen kelimeye -aldıkları hâl eklerine göre- "ön, önce, huzur, kat" anlamlarını katar: *Aḳ Yaf Köprüginiñ aldıda "Ak Yaf Köprüsü'nün önünde" 120b/13, anıñ allıdın "onun önünden" 150b/4, Bābā Ḥannıñ aldıġa "Baba Han'ın huzuruna, Baba Han'ın katına" 147a/1, dar-ı davlatıñ allıda "devlet kapısının önünde" 123b/16, ḳalʼanıñ allıġa "kalenin önüne" 145a/12.*

2.1.3. Üslup özellikleri

Mûnis'in süslü, mecazlarla dolu ve ağır bir dil kullandığı savı her zaman doğruyu yansıtmaz. Çünkü Mûnis, anlattığı konunun niteliğine göre üslubunu değiştirmeyi bilen, tekdüze bir anlatıma sahip olmayan özgün bir yazardır.

Aşağıda *Firdevsü'l-ikbâl*'de dikkatimizi çeken üslup özellikleri üzerinde durulmuştur:

2.1.3.1. Mûnis özellikle *münacaat*, *na't, dört halife* ve *padişahın övgüsü* gibi bölümleri anlatırken alabildiğine ağır bir dil kullanır. Teşbihler, mecazlar ve abartmalar bu bölümde oldukça yoğundur. Arapça ya da Farsça birleşik sıfatlar ve tamlamaları bolca kullanır. Bu bölümde uzun ve devrik cümlelerin varlığı da dikkati çekmektedir:

ʼĀlī-mekān sultānlarnıñ dabdaba-ı ḥaşamatı ve gerdūn-tuvān ḥāḳānlarnıñ kevkebe-i davlatı ol pād-şāh-ı ʼala'l-ıtlāḳ ḳullıḳı bile ıntıžām tapar kim ʼālam-ı nāsūt anıñ bār-gāh-ı saltanatı allıda bir ḳažā-yı muḥaḳḳar durur ve faża-yı melekūt dar-gāh-ı ʼažīmatıdın bir śaḥn-ı muḳaśśar. Ḥudūŝ u ḳadm ikki gevher-i nā-sufta durur, ırādatı ʼummānıdın; vucūd u ʼadam ikki ġonça-ı nav-şüküfte, śanʼatı gülistānıdın. MaʼmūraI-ı kevn ü mekān żābıta-ı ḳudratıdın mažbūt, ʼālam-ı arvāh u ābdān rābıta-ı ḥikmetidin marbūt (1b/2-7).

Ḥakīmī kim ḥikmet-i bālıġası bile felek-i būḳalamūnnıñ lācavardī kevn-i ayvān-ı bī-sutūnın āftāb-ı cahān-tāb şamsası ve kevākib-i ŝavābıt u sayyār ḳubbası bile muzayyan ḳıldı ve yérniñ tīra tofraḳın raşaḥāt-ı saḥāb-ı ʼınāyatıdın bahramand étip gül ü rayḥān naşvʼ-numāsı bile gülşen (2a/8-12).

Ḥılm cavāhırınıñ kānı, ḥayā gülbüniniñ gülistānı, kelām-ı muʼcız-nıžāmnıñ cāmıʼı, küfr ü nıfāḳ rusūmınıñ mānıʼı, Ḳurayş ḳabāyılınıñ ʼızzat-maʼābı, banī-Umayya tavāyıfınıñ farḥunda alḳābı aʼnī ḥabību'r-Raḥmān amīru'l-muʼminīn ʼUŝmān ibn ʼAffān ražıya'llāhu ʼanh (4a/8-12).

Ḥażrat-ı aʼlā-ḥāḳānī, muḳarrab-ı dar-gāh-ı subḥānī, muravvıc-ı ḳavāʼıd-ı saltanat-ı Muḥammad, asās-ı manzılat, evreng-i zīb-ı ḥılāfat, masnad-ārā-yı calālat, Keyvān-ı panāh-ı ḥürşīd, külāh-ı ʼadālat, manḳabat-ı muʼallā-manzılat (6a/14-17).

Ancak tarihî olayları anlatırken üslubunu değiştirir. Buralarda kısa cümlelerle sade bir anlatımı yeğler. Arapça veya Farsça tamlamalara çok az yer verir. Böylesi durumlarda sadece din ve devlet adamları gibi şahıslardan önce ya da sonra övgü yahut saygı bildiren unvan veya dua ifadeleri anlatımı ağırlaştırmaktadır:

Ekŝer avķāt ķuş salmaķlıķ işige maşġūl durur érdi ve miñ mīr-ı şikārġa vażīfa bérür érdi ve balāġatġa yétgendin soñra ıĥtıyārı bile bir namāzını ķażā ķılmadı ve bir saĥarnı ġaflat bile ötkermedi. Yaşı éllik béşde érdi kim Ĥaķnıñ cıvārıġa bardı ve avlādı béş érdi (90b/8-12).

Sultānnıñ mīr-āĥūrıdın naķl durur kim ol uruşda Sultānġa tüşgen ġanāyım atınıñ toķuzdın birin alur érdüm. Maña yetti yüz at tégdi. Özge amvālnı mundın ķıyās bile ķılsa bolur. Mundın on altı yıl soñ Sultān, Ürgençdin Ĥurāsānġa kélip Ķuçand çülgeside ķışladı (52b/13-18).

Şīr Ġāzī Ĥan: Ol Sultān Ġāzī Sultānnıñ avlādıdın durur. Muvallıd u manşaósı Buĥārāyı Şarīf durur. Avāyıl-ı ĥālıda madrasa-nışīn bolup Óılm talabıda köp saÓylar körgüzüp durur ve fażāyıl u kemālāt ĥāśıl ķıldı. Sana miñ yüz yigirme altıda Ĥaml muntaśafıda Buĥārādın kéltürüp Ĥīvaķ dāru's-saltanasıda taĥtġa olturġuzdılar. Afżalu'l-Óulamā ve zubdatu'l-fużalā mavlānā-yı aÓžam ve dānā-yı mükerrem Seyyid Muĥammad Āĥūnd bu bābda dép durur kim (65b/14-17).

ÓAbdu'l-azīz Ĥan ibn Ġāyıb Ĥan: Aķım Ĥannıñ avvalġı Óazlıdın soñra bir néççe muddat pād-şāh bolup maÓzūl bolup durur. Ol ĥūş-śūrat u pākīze-sīrat yigit érdi. Baġāyat oķçı durur érdi. Naķl ķılurlar kim bir kün Ĥan, Muĥammad Amīn ØInaķ başlıġ Ĥīvaķ dāru's-saltanasınıñ umarā u ekābır ve bég-zādaları bile Ķavruķ Tām ve Āsıtāna ĥavālīsıġa avġa çıķıp durur érdi. Şikār aŝnāsıda Ĥannıñ taķābulıdın nayıstānnıñ arasıdın bir toñuz çıķa kéldi. Ĥan anıñ mañlayıdın bir oķ şist bérdi kim oķ ķuyruķıdın çıķıp yerge sançıldı (80b/2-9).

2.1.3.2. Mûnis, secili söyleyişlere yer vermeyi sever:

VāķāyıÓ macālısınıñ tarāna-sāzı, badāyıÓ maĥāfılınıñ vāķıÓa-pardāzı, yaÓnī ĥāma-ı ġarāmat-heneggāma āvāz-ı śafīr ve śadā-yı śarīr bile mundaġ fasāna-tarāzlıġ ķılur kim (138a/9-12).*

Ve ıltımās körgüzüp durur kim carāyım-ı ķadīma ve avāŝım-ı cadīda ĥacālatıdın yüzüm yoķ turur kim (151b/2-4).

Anıñ üçün kim Ĥılāfat burcınıñ mıhr-ı duruĥşandası ve saltanat durcınıñ gevher-i raĥşandası, cahāndārlıġ taĥtınıñ masnad-nışīnı ve Óālam-gīrlıġ tācınıñ durr-ı ŝamīnı (35a/5-8).

MaÓmūra-ı kevn ü mekān żābıta-ı ķudratıdın mażbūt, Óālam-ı arvāh u ābdān rābıta-ı ĥikmetidin marbūt (1b/5-7).

2.1.3.3. Mûnis cümlelerini en çok *kim* ve *ve* bağlaçlarıyla birbirine bağlamaktadır**. Bu amaçla kimi zaman zarf-fiilleri kullandığı da görülmektedir**:**

Bu śūratdın ba-ġāyat mubtahıc u masrūr bolup uluġ toy ve Óažīm sūr tartīb bérdi ve aÓyān-ı Ĥażrat u erkān-ı davlatıġa maşvarat ķıldı kim "Bu farzand-ı arcmand bir yaşap durur. Ķaysı atġa munāsıb körer siz." Bu aŝnāda ol oġlan kemāl-i faśāĥat bile sözġa kéldi kim "Méniñ atım Oġuz durur." Ĥużżār-ı maclıs taÓaccub ķılıp hem ol at bile atadılar ve dép dururlar kim Oġuz Ĥan mādar-zād-ı valī durur érdi. Ĥavārıķ-ı Óādāt

* *Metinde (□□□□□) şeklindedir.*

** Metindeki *ki* yapısı ayrı bir yazıda meşgul olunacak kadar hususiyetlere sahip olduğu için burada ayrıntıya girilmemiştir.

andın köp vāḳıÓ bolġan durur (26a/12-18).

Ḳurbān Ḳulı Bég, Kāt ahālīsı bile muÓānıdlarnı maǿsūr u maḳtūl ḳıldı. Bu ıcmāl-ı tafśīlı ol durur kim aÓādī, ḳalÓaġa kirgende Ḳurbān Ḳulı Bég żarūratdın ınḳıyād körgüzüp mudārā ḳılur érdi (149b/8-11).

Şīr Ġāzī Ħan davrānıda bir neçe muddat Óınaḳ érdi ve Sultān avlādıdın Allāh Nażar Bégge ol manśabnı tafvīż ḳılıp özi biylik yaÓnī amīru'l-umarālıḳ martabasıġa muşarraf boldı (95b/7-10).

Mengü Témür Ħandın Amīr Terktay Bahādur bile seksen miñ kişi alıp Arġun Ħan ḳaśdı üçün Īrānġa yürüş ḳıldı ve Īrān umarāsı bile uruşup ḳayttı ve dép dururlar kim Toḳtaġu Ħan ibn Mengü Témür Ħan, Tuda Mengü Ħandın mutavahhım bolup ḳaçıp éldin mutavārī bolup durur érdi. Amīr Noḳay Noyanġa bitip yiberip durur kim "Aḳa ve ini ve Óam-zādalarım méniñ ḳaśdımġa muttafiḳ bolup dururlar (87b/2-8).

2.1.3.4. Mûnis, duygu, düşünce ve hayalleri güzel ifade edebilmek amacıyla metin içinde sık sık berceste mısralara, güzel sözlere ve manzumelere yer verir. Bu sözler kimi zaman Arapça veya Farsça olabilir. Bu türlü anlatım metne akıcılık sağlamakta ve okuyucunun sıkılmasını önlemektedir. Bu manzumeler bazen düz yazıda anlatılan olayların nazma çekilmiş şeklinden ibaret olabildiği gibi bazen de anlatılan olay hakkındaki duyguların işlendiği manzumeler de olabilmektedir. Bu ikinci tür manzumelerin edebî değeri daha yüksektir. Bu manzumelerin çoğu şairin kendisine ait olmakla birlikte başka kaynaklardan aldığı manzumeler de vardır. Bu alıntılar Mûnis'in kültürel birikimini göstermesi açısından ayrıca önemlidir:

Ve śūrat-ı ĥālım bu maÓnā-ı ġam-fazāġa muvāfiḳ érdi kim Maŝnavī: Néçük şah bazmıġa yétgey gedāyī / Ki andaḳ yoḳ ĥaḳīr u bī-navāyī / Tapar mu yol ḳuyaş vaślıġa ħuffāş / Guharġa yantaşur mu her ḳara taş / Ġubār uçmaḳ bile yétmes felekge / Parī hem-rāz ola almas melekge (7a/9-13).

Ve Ḳābıl avlādı kim ḳalın bolup camÓıyyat tapıp érdiler. Fasād u Óınād muḳtażāsı bile banī-Ādamġa żararlar yétkürür érdiler. Çūn Şīt Óalayhi's-salām şucāÓat u dılīrlıḳda öz aḳrānıdın mumtāz u sar-afrāz érdi. RubāÓī: Şahī kim şucāÓatġa mavśūf érür / Şahāmat tarīḳıda maÓrūf érür / Ne imkān durur duşman-ı zorger / Anıñ mülk ħaylıġa tapġay żafar (17b/8-13).

*Ve İt yılı āftāb-ı Óālam-tāb Ḥaml burcıġa taĥvīl ḳılġanda nav-roz küni panc-şanba śubĥıda faḳīrniñ vılādatı vuḳūÓ tapıp durur ve hem ol yıl amīr-zāda-ı aÓžam ve aşrafu banī-ādam, mucaddit*u'd-davlati ve'd-dīn Muĥammad Nażar Bég mutavallıd boldı. Nažm: Zahī zāda-ı nīk u farruĥ-nıjād / Humāyūn-nasab dūda-ı pāk-zād / ÓAdamdın vucūd içre eylep rucūÓ / Şaraf avcıdın ḳıldı kün dék tulūÓ / Ḳuyaş yañlıġ étdi duruĥşandalıġ / Güher dék Óıyān ḳıldı raĥşandalıġ / Yüzidin bolup şād ata birle cad* (82a/12-18).

Ḳadan Ħan çūn pād-şāhlıḳ masnadıġa olturdı, Salcıday Ħan şaytān ıġvāsı bile ħurūc ḳıldı ve köp muĥāraba u muḳātaladın soñra Ḳadan Ħannı tutup maĥbūs ḳıldı ve ol ĥabsda helāk boldı. ŞıÓr: Felek ḳılsa her kimsege yarlıġ / Tapar duşmanıdın madadkārlıġ / Çū ıḳbāl olur rūy gerdān añа / Bolur ḳardaşı duşman-ı cān añа (84b/11-15).

*Andaḳ durur kim Mavlānā Seyyid Muĥammad Āĥūnd anıñ manāḳıbıda bir ḳaśīda aytıp durur. Bu abyāt-ı ŝalāŝa ol ḳaśīdadın durur. Tayammunan Abyāt: ...*** (70a/6-9).

Bu keyfiyyet vuḳūÓın fırāsat yüzidin añlap saroş-ı ġaybı ve mulham-ı lā-raybı dék Mīrzā Nāžım Haravī dīvānıdın bu mıśraÓ tarannumı bile dıl-dārlıġ körgüzdi kim

* Metinde *mucad* şeklindedir.

** Burada Farsça beyitler vardır.

MıśraÓ: ...[*] (9a/6-8).

2.1.3.5. Mûnis, zaman zaman okuyucusuyla konuşur. Kitabın içeriği konusunda okuyucuyu bilgilendirir:

Ol yıl on sékkiz yaşıda durur érdi. Anıñ zamānıda taórīħ miñ dağı ikki yüz on sékkizde źu'l-ķaÓdanıñ yigirme altısıda panc-şanba küni Él Tüzer Bég Ółınaķlıķ manśabıġa naśb boldı ve ġurra[-ı] źu'l-Ĥıccada amīr-ı kebīr camālu'd-davlati ve'd-dīn ÓAvaż Biy ÓInaķ Óālam-ı fānīdın bāķī cahānġa rıĥlat ķıldı. Inşāó-allāhu taÓālā bu vaķāyıÓ öz mavrıdıda tafśīlan bayān ķılılur (83b/ 2-7).

2.1.3.6. Mûnis, eserinde kimi zaman yararlandığı kaynakları belirtirken kimi zaman bunları açıkça zikretmemektedir[**].

Ammā Abu'l-ġāzī Ħan ibn ÓArab Muĥammad Ħan, navvara marķadah, Şacara-ı Türkde kéltürüp durur kim Keyūmarŝ ölüp Hūşeng henūz pād-şāh bolmay durur érdi (29b/13-16).

Ĥażrat-ı nıžāmu'l-millati ve'd-dīn Amīr ÓAlī Şīr Tavārīħ-ı Anbıyāóśıda kéltürüp durur kim ol Ĥażratnıñ yetti oġlı bar durur érdi. Uluġraķı Anoş durur érdi. Çūn yaşı toķķuz yüz on ikki yılġa yetti. Anoşġa banī-Ādam ayālatın tapşurup cahān-ı fānīdın bahışt-ı cāvıdānġa rıĥlat ķıldı ve ķırķ béş yıl nubuvvat taħtıda ĥukm sürdi (17b/14-18).

Ol zamān fużalāsınıñ birevidin éşitip mén kim "Témür Ġāzī Ħan maķtūl bolġan küni erg darvāzasınıñ pīş-gāhıdın güźerim tüşüp durur érdi. Kördüm kim Témür Ġāzī Ħannıñ casadı rah-güźārda yatıp durur (77a/14-18).

Ammā faķīr bir nusħada körüp durur men kim Béçin yılı Maşhad-ı Muķaddas ġazātıdın soñra bī-vāsıta Nīşābūr uruşıġa atlandı (67a/12-15).

KAYNAKÇA

Alpargu, M. (2002). Türkistan Hanlıkları. *Türkler Ansiklopedisi* (s. 557-605). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Barthold, W. (1998). Hokand. İA (c. 5/1, s.553-556). İstanbul: MEB Yayınları.

"Munis". (2000). Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) (c. 15/2, s. 165). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bregel, Y. (1988). *Şir Muhammed Mirab Al-Mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Rıza Mirab Al-Mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi*. Leiden, New York, København, Köln: E. J. Brill.

Bregel, Y. (1999). *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi, Firdaws Al-İqbāl (History of Khorezm).* Leiden-Boston-Köln: E.J..Brill.

Cumahoca, N. A. (2006). Munis, Şermuhammed (1778-1859). Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (c. VI, s. 429). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Oxford.

Devellioğlu, F. (2011). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca El Kitabı. İstanbul: Akçağ Yayınları.

* Burada Farsça bir mısra vardır.

** Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yuri Bregel, *Şir Muhammed Mirab al-mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Rıza Mirab al-mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi,* E. J. Brill, Leiden 1988, s. 17-25.

Eckmann, J. (1963). Çağatay Edebiyatının Son Devri. TDAY Belleten, 121-156.
Firdevsü'l-ikbâl, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: T 82.
[İnan], A. (1933). XIX-uncu Asır Türkistan Şair ve Tarihçilerinden Şir Mehmet Munis 1778-1829. Azerbaycan Yurt Bilgisi, 2, 13, 17-20.
Kahya, H. (2010). *Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-ikbâl (Vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
Kaman, S. (2012). *Firdevsü'l-ikbāl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme (156b-336a)-Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
Khiva. (1994). Taşkent: Uzbekistan Publishers.
Köprülü, M. F. (1988). Çağatay Edebiyatı. İA (c. 3, s. 270-323) . İstanbul: MEB Yayınları.
Necip Asım (1328). Firdevsü'l-ikbâl 1. Türk Derneği, 2, 68-71.
Necip Asım (1328). Firdevsü'l-ikbâl 2. Türk Derneği, 3, 81-85.
Özaydın, A. (1997). Hârizm. TDVİA (c. 16, 217-220). İstanbul: TDV Yayınları.
Saray, M. (1998). Hive Hanlığı, TDVİA (c. 18, s. 167-170). İstanbul: TDV Yayınları.
Saray, M. (1987). Buhâra (Özbek) Hanlığı (1753 Den İtibaren Emirliği) 1500-1920. Tarihte Türk Devletleri (c. II, s. 591-600). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Saray, M. (1987). Hive Hanlığı (1512-1873 Ve 1920). Tarihte Türk Devletleri (c. II, s. 601-610). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Saray, M. (1987). Hokand Hanlığı (1700-1876). Tarihte Türk Devletleri (c. II, s. 611-617). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Saray, M. (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*. Ankara: TTK Yayınları.
Saray, M. (1993). *Özbek Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
Schuyler, E. (2007). *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*. (Çev. Firdevs Çetin, Halil Çetin). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
Steıngass, F. (1930). Persian-English Dictionary. London.
Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhari (1298). Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî. İstanbul.
Şimşir, S. (2009). *Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
Şişman, R. Ş. (2012). *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
Tekin, F. (2011). Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *6/1*, 1782-1788.
Togan, Z. V. (1977). Hârizm. İA (c. 5/1, s. 240-257) . İstanbul: MEB Yayınları.
Togan, A. Z. V. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Batı ve Kuzey Türkistan. c. 1. İstanbul: Enderun Yayınları.
Yaman, E., Mahmud, N. (1998). Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi Ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu. Ankara: TDK Yayınları.

Özet

19. YÜZYIL TÜRKİSTAN ŞAİR ve TARİHÇİLERİNDEN MÛNİS HAREZMÎ (1778-1829) ve ESERİ: FİRDEVSÜ'L-İKBÂL

19. yüzyıl Orta Asya Türk dili hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Hatta bu dönemin sanatçılarının tam bir listesi dahi henüz çıkarılamamıştır. Bu döneme ait bilgi ve belgelerin daha çok Sovyet Rus hâkimiyetinde olan bölgelerde kalması, uzun yıllar boyunca bu belgelere ulaşmayı imkansız kılmıştır. Bununla birlikte dönem hakkındaki bilgiler, yapılan yeni araştırma ve yayınlarla artmaktadır.

Çağatay edebiyatının son dönem en önemli sanatçılarından biri şüphesiz *Mûnis Harezmî* (1778-1829)'dir. Bu çalışmada tarihçiliği yanında şairliği ile de haklı bir ün kazanmış olan *Mûnis Harezmî* ve onun Hive Hanlığı'nın resmî tarihini anlattığı büyük eseri *Firdevsü'l-ikbâl* üzerinde durulmuştur. Öncelikle Türkistan'ın hanlıklar dönemi (Hive, Buhara, Hokand Hanlıkları) hakkında kısa bir bilgi verilmiş, ardından da *Mûnis*'in hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Bu kısmın devamında Mûnis'in en önemli eseri *Firdevsü'l-ikbâl* üzerinde durulmuş; eserin Mûnis'in bizzat yazmış olduğu beşinci babına kadarki bölümünün fonetik ve morfolojik özellikleri, Klâsik Çağataycadan ayrılan hususiyetleri yönüyle değerlendirilmiştir. *Firdevsü'l-ikbâl*'den alınan örnek cümlelerle de Mûnis'in üslubu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mûnis Harezmî, Türk dili, Hive, Firdevsü'l-ikbâl, Çağatayca.

Astract

19th CENTURY TURKESTAN POET and HISTORIAN MUNIS AL-KHWARAZMI (1778-1829) and HIS WORK: *FIRDAWS AL-IQBAL*

Knowledge about the 19th century Central Asia Turkish language is quite insufficient. Moreover, an entire list of the artists of this period are not available as related information and documents for this period existed for many years under the domination of the Soviet Russia, a case which made it impossible to reach these documents for many years. However, knowledge about this period has increased thanks to new researches and publications.

Certainly Munis Khwarazmi is one of the most important Turkestan artists in 19th century. In this paper, *Mûnis Khwarazmi* who earned reputation for not only being historian but also poet has been researched together with his important work *Firdaws al-iqbal* in which he wrote the official history of *Khanate of Khiva.* Initially, a short information is given about the khanates period of Turkestan (Khiva, Bukhara, Kokand Khanates) and then the life of *Mûnis* and his works are discussed. Following this, the most important work of Mûnis*, Firdaws al-iqbal,* has been examined. Phonetic and morphological properties of the work, written by Munis himself, have been examined in respect to its differing properties from Classical Chagatai Turkish until the fifth part of the work. Language style of Mûnis has been studied to be determined with the sample texts taken from the *Firdaws al-iqbal.*

Keywords: Munis al-Khwarazmi, Turkish language, Khiva, Firdaws al-iqbal, Chagatai Turkish